

VÉGVÁRAINK ÉS KÖLTTSÉGEIK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar végvárbeli katonaság legszebb ideje a XVI-ik századba esik. Ez időből származnak legdicsőségesebb hadi tényei is; ez időből sugárzanak át hozzánk Szondy, Losonczy, Dobó, Tury György, Zrínyi Miklós és a hősök egész sorának nevei. Akkor a nemzet még bízott, remélt felszabadulásában, a török elleni harcainak sikerében s ez a hit gyakran csodákat művelt a haza védőinek sorában. A török ellen való gyűlölet is lángoló szenvedélyvel égett a kedélyekben, mert a vallásos és nemzeti ellentéteket az idő még nem enyhítette. A nemzet legharcziasabb, tusára, kalandra szomjazó elemeit egyesíték magokba a végvárak. Ott volt a nemzet nagy vitézlő iskolája, mint azt Balassa Bálint, a híres költő és vitéz katona, egyik gyönyörű versében mondja. E vers egész közvetlenséggel örökíti meg a magyar végbeli élet akkori folyamát. Az volt az ifjuság nagy nevelő iskolája; ¹⁾ oda küldötték a nemes urak fiaikat, hogy a vitézi tudományt, ama kor leghasznosabb ismeretét, gyakorlatilag elsajátítsák. Az «ifju vitézek dicséretes serege» találkozott s lépett ott be először a köztevékenység csarnokába és a sok ezer névtelen hős mellett, ki ott ontotta vérért a hazáért, számos kitűnő katona és nagyrődemű hazafi nyerte a végvárakban katonai nevelését.

Utóbb a kedvezőtlen körülmények ebben is nagy változásokat idéztek elő. A mint Eszterházy nádor a végvárak falainak

¹⁾ E végbeli viszonyokról bővebben szölok «A Széchyek Murányban» című cikkemben. Századok 1885.

pusztulásáról panaszkodott, oly sivár és elszomorító képet nyújt Zrínyi, a költő, kora végvárbeli katonaságáról. Egy részt a zsold hihetetlenül hanyag és rendetlen fizetése, más részt a társadalmi viszonyok s a kor nézeteinek átalakulása elvonta a jobb elemeket a végvárbeli szolgálattól, s a hiányzó emberanyagot úgy pótolták, hogy a parasztságra rótták az obligatorius szolgálat terhét. Rosszúl fizetve és élelmezve utóbb a végbeli had ép oly csapássá lett a föld népére, mint akár a török. Zrínyi a költő «rühes juh»-nak mondja a végbelit, a ki egyebet sem tud, mint kóborolni, lopni, szegény embert nyomorgatni.

A végvárak nagy jelentősége, valamint az, hogy e jelentőséget kellően felismerték, kifejezést nyer ama tényben is, hogy számtalanszor küldtek ki katonai és polgári szakférfiakból álló bizottságokat ¹⁾ a helyszíni vizsgálat céljából, s még több mindenféle reformjavaslat tétetett jó karban tartásuk s az e célra szükséges költségek beszerzése iránt. Ez utóbbi kérdés mindig rendkívüli fontosságú volt s közjogi tekintetben is messze menő következményeket vont maga után. Minthogy az ország, vagyis az a darab, mely a királynak megmaradt, a saját erejéből a védelmére szükséges óriási összegeket fedezni nem bírta, de különben is mivel szomszédait még inkább védelmezte mint önmagát, amazok szintén hozzájárultak a költségekhez. Ennek azután roppant közjogi és politikai következményei lettek. Egész területek kivonattak a magyar alkotmány és alkotmányos kormányzat keretéből, még pedig nemcsak a kapcsolt részekben a Dráván túl, hanem az anyaországban is. Az idegen elem a honvédelemben aggasztó mérvben háttérbe kezdte szorítani a magyart s végül a hadügyek vezetése csaknem kizárólag az országon kívül levő, az ország alkotmányát nem ismerő hatóságok vezetése alá került, minek meg volt termé-

¹⁾ A végvárak 1554—56-ki állapotáról szóló kimutatás kiegészítéseképp fölemlítem, hogy 1557-ben szintén működött vizsgáló bizottság. Tagjai voltak Thurzó Ferencz, Salamanca Ferencz, Dóczy Gábor, Gortschacher Kristóf, Erdős Péter és Pesty Ferencz. A bizottság végig járta az összes magyar várakat Sáróstól egy részt Egerig, más részt Szigetig s tapasztalatairól hosszú jelentést tett a királynak. A jelentés, mely egyébiránt leginkább gazdasági dolgokkal foglalkozik s e szempontból igen becses, Orsz. Lev. Mon. III.

szetes visszahatása a XVII. század nagy belső mozgalmában. Eleinte az idegen segélyből szükségképen folyó közjogi bajoknak kevés figyelmet szenteltek. Mikor pedig tudatára jöttek a visszás helyzetnek, nem lehetett többé segíteni. A királyhoz intézett egyik fölterjesztésben — valószínűleg az 1630-ki országgyűlésen ¹⁾ — a rendek határozottan követelték, hogy a törvény értelmében az összes végvárak a nádor közvetlen vezetése, Horvátországban a bán alá — kinek szintén a nádor legyen főnöke — helyeztessenek s a tiszti állások kivétel nélkül született magyarokra bízassanak, csupán Győrt és Komáromot kivéve, hol német katonaság is van. De sem ennek, sem más hasonló sürgetésnek nem lett gyakorlati sikere s a hadügyek vezetése mindinkább Bécsben, idegen hatóságok kezében összpontosult. A törvény a papíron maradt. De habár a benne foglalt elvek nem is nyertek gyakorlati valósulást, az akkori emberöltők mély politikai belátására vall, hogy azokat legalább papírra tették. Egy-egy ilyen, akkor végre nem hajtható törvényben fejezte ki a magyar nemzet azt, hogy ha érvényesíteni nem is bírja, de azért fentartja jogait s ragaszkodik a nemzeti honvédelmi tényezők önállóságának közjogi elméletéhez.

Tényleg akkor csakugyan bajos lett volna ez elvet teljes következetességgel valósítani. A haderő, mely hazánkban állomásozott, a legkülönbözőbb elemekből állott, a pénz, melyet fentartása igényelt, épen oly különböző forrásokból fakadott, ámbár a magyar királyság összes minden néven nevezendő közjövödelmét csaknem kizárólag a honvédelem emésztette föl. Mivé lett Magyarország a mohácsi vész utáni harmadik évtizedben, mennyire dominálta a hadügy az összes országokat, azt a legszembetünőbbé teszi az 1549-ki költség-előirányzat, melybe az állam összes szükségletei fölvetettek. Akkor a szükségletek ²⁾ főtételeit — békeidőt és nem háborús évet tartva szem előtt — következőleg irányozták elő:

¹⁾ N. M. F. L. 2263. Az okmányra fel van írva: Videtur ex comitiis 1630 emanasse.

²⁾ A már említett okmány Orsz. Lev. Ben. R. II. részben közölve Századok 1877, de az összegezés nélkül.

A mezei hadak és helyőrségek	---	---	---	---	397,472 magyar frt.
A végvárok kijavitása	---	---	---	---	100,000 " "
A törökkel való diplomaciai érintkezés költsége	---	---	---	---	64,000 " "
A polgári kormányzat és közigazgatás	---	---	---	---	32,000 " "
					<u>593,472</u>

A csaknem hatszázezer forintos szükségletnek csak valami 6¹/₃%-ka maradt tehát a polgári adminisztráció céljaira, míg a többi még békeidőben is a honvédelem emésztette föl. Ehhez az arányhoz képest a modern militarismus bármi nagy pénzügyi terhekkel jár, még mindig igen szerény igényeket emel, mert nem nyeli el az állam összes jövedelmét, mint háromszáz évvel ezelőtt történt. E tekintetben a számok igen tanúságosak, s nagyon saját-szerű világításba helyezik azokat a sokat emlegetett régi jó idöket.

A király különböző jövedelmei Magyarországon az úgynevezett királyi kamarába folytak össze. I. Ferdinánd alatt egy ilyen kamara volt, és pedig Pozsonyban. De az ország kedvezőtlen földrajzi alakulata már I. Miksa idején szükségessé tette egy másik kamara szervezését a tizenhárom északkeleti megye számára. Ez a szepesi kamara volt Kassán. E két testület kezelte a kincstár legtöbb jövedelmét — nem mindegyiket, mert néhány bevételi forrás közvetlenül bécsi kezelés alatt állt — és gondoskodott a folyó szükségletek fedezéséről. A két kamara évi zárszámadásaiban a legkülönbözőbb katonai kiadásról van említés téve, melyekből közlök egyetmást, mert sokféle tájékozást nyújtanak a honvédelem, de főleg az egyes végvárok viszonyairól.

A lovas és gyalog csapatok belső szervezetét és zsoldviszonyait világítja meg egy 1554-ki számadás.¹⁾ Akkor Erdély is a

¹⁾ Az okmány Orsz. L. Lymbus I. 1. A zsoldviszonyok következők Havonkint kap

1,200 lovas fejenkint à	---	---	---	---	3 ft.
12 kapitány fejenkint à	---	---	---	---	50 "
12 trombitás	"	"	---	---	6 "
1 lovassági dobos	"	---	---	---	6 "
1,000 gyalog	"	---	---	---	2 "
100 tizedes egy forinttal többet					
5 kapitány	---	---	---	---	8 "
Egy-egy kapitány 6 lóra külön	---	---	---	---	18 "
5 zászlótartó	---	---	---	---	8 "
5 trombitás	---	---	---	---	6 "

királyé volt, ki ott 1200 lovas és 1000 gyalogost tartott. Minden száz lovasnak egy parancsnoka, kapitánya — innen a későbbi százados név — egy-egy trombitása (tárogató, sipes tibicinator) és az egész lovas hadnak egy dobosa, a gyalogságnál minden 200 embernek egy kapitánya, egy zászlótartója és egy trombitása, minden tíz embernek egy tizedese volt. Így tehát az altiszti személyzet aránya a legénységhez minden igénynek megfelelt, ellenben a tiszt kar a magas állománnyal alig állott kellő arányban s a német csapatoknál új állások szervezésével már akkor segíteni igyekeztek e hiányon.

Az 1566-ki nagy háborús év, midőn Zrínyi Miklós vértanú önfeláldozása mentette meg az osztrák tartományokat Szulejman szultán betörésétől, a pozsonyi kamara költségvetésében nem hagyott olyan mély nyomokat, mint a nagy események után várni lehetne, noha bevételeinek nagy része hadügyi célokra ment el. Katonai kiadásai ¹⁾ körülbelül 60,000 forintot tettek s ennek igen kis része ment Sziget védképes állapotba helyezésére. Zrínyi Miklós, mint a Dunán túli végek főkapitánya Szigetre, melynek védelmét önkénytelenül a saját kezébe vette, az egész év folyamán csak 8048 forint 32 drt tudott a szomszédos megyék királyi adójából az illető tisztviselőktől kapni. Mennyire elégtelen volt ez összeg, az kitűnik a tíz évvel azelőtti költségvetésből, melyben Zrínyi és Sziget évi

¹⁾ N. M. F. L. 920 : VIII. Ez év katonai költségei czímen szerepelnek:

Palota vára Thury György várnagy útján ...	8,274	frt	20	dr.
Babocsa vára	4,632	«	50	«
Zrínyi Miklós Dunán túli főkapitánynak ...	8,048	«	32	«
Dersffy István Dunán inneni főkapitánynak	6,833	«	—	«
Lak vára 25 lovas	600	«	—	«
Berzence vára 15 lovas, 15 gyalog... ..	156	«	—	«
Murány építkezésre... ..	1,100	«	—	«
Komjáti vára 10 lovas, 10 gyalog	312	«	—	«
Erdődy Péter horvát bánnak	3,170	«	—	«
A felsőmagyarországi katonaságnak... ..	7,000	«	—	«
A bányavárosok körül álló seregnek	11,365	«	—	«
A Dunán túli német sereg élelmezésére, Thurzó Ferencz országos főbírtos és Mező- laky Ferencz apát (procurator annonae) útján	7,527	«	59	«

szükségele hatvanezer forintnál is többre van téve. A hős főkapitány 1566-ban kapott ugyan további 2000 frtot s kétségtől ez is Sziget védelmére áldozta, csak hogy ez sajátja volt, sőt nem is személyesen járó tiszti fizetése, hanem négy évi kamatja egy 10,000 talléros kölcsönnek, melyet még 1561 szeptember 15-én adott a királynak. De a Szigetvárához fűződő eseményeket még egy másik kiadási tétel is megőrökíti. A király egy szigetvári zsoldosnak, Balázsy Györgynek 36 forint évdíjat rendelt. Balázsy, úgy látszik, már az 1566-ki harcok előtt török rabságba jutott. A törökök életben hagyták és elbocsátották ugyan, de szörnyen megcsontkítva. Kezét, orrát és nyelvét levágták, jelül amaz idők barbár kegyetlenségének. A király¹⁾ életfogytiglan nyugdíjat rendelt a szerencsétlennek.

A kisebb várak ellátási viszonyairól felvilágosítást nyújtanak azon tárgyalások, melyek 1570 körül Melith Péterrel Munkács vára iránt folytak. Munkácshoz s általában az akkori várak legtöbbszöréhez, melyek igen kiterjedt uradalmak középpontjai voltak, számos helység, több város s általában nagy jószágok tartoztak. Melith ajálkozott,²⁾ hogy 11,000 rajnai forinton (egy rajnai forint $\frac{4}{5}$ magyar forintot tett, tehát 20%-kal ért kevesebbet) bérbe veszi s a bérösszegeből látja el a királyi helyőrséget, mely a következő volt:

Egy német kapitány és 50 német zsoldos havi fizetése	336	frt
A várnagynak 14 lovasra á 4 frt	64	"
" " 10 magyar gyalogra á 2 $\frac{1}{2}$ frt	25	"
" " 1 tizedesnek	4 $\frac{1}{2}$	"

Mint hogy a kincstár örökös pénzzükséggel küzdött, olyan években, midőn hivatalosan meg volt kötve a béke, — a valóságban a küzdelem soha sem szünetelt, — a haderő leszállításával igyekeztek a költségeket apasztani. Ilyenkor elbocsátották a fogadott katonák egy részét s az elbocsátást sokszor a magyar zsoldosokon kezdték, a mi ismét a magyar elem háttérbe szorítására vezetett.

¹⁾ A kir. rendelet 1566 ápril 24-én kelt, tehát mindenestre a nagy ostrom előtt. Az okmány Orsz. Lev. B. R.

²⁾ Az okmányok Orsz. Lev. Lymbus I. 2.

1572-ben a felvidéki várakban kevés maradt a magyar katona s Rueber János kassai főkapitány tett bizonyos ajálatot,¹⁾ hogy Kassán két várnagyot, egy dobost, 30 gyalogot, Munkácson 15, Szatmáron 25, Tokajban 24, Szendrőben 30 magyar gyalogot fog tartani.

Az 1576-ki költségvetésben²⁾ a katonai czelokra tett kiadások általában csekélyek s részben megértetik a törökök egyre nagyobb vakmerőségét. A várak el voltak hanyagolva, a helyőrségek általában apasztattak s a mi katonaság volt, azt is igen hanyagúl fizették. A pozsonyi kamara Pozsony, Murány, Zelin (a Báthoryak vára), Keszthely, Devecser, Sáros építési és élelmezési költségeire összesen csak 2904 frt 47 drt, Komárom, Győr, Kánizsa, mely Sziget elestével nyert nagy katonai jelentőséget, Pápa, Palota, Veszprém, Zólyom, Végles, Baka-, Libet- és Breznobánya, a korponai németek, a horvát bán, Krusits János kapitány s mások fizetésére csupán 25,383 frt 40 drt költhetett. Noha az egész szükséglet fedezése nem az ő dolga volt s például Győr és Komárom Ausztriától kapták ellátásukat, mégis azon tény, hogy e két vár szükségleteihez is hozzá kellett járulnia, de általában a katonai kiadások csekély összege kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a helyőrségeket lehetőleg redukálták.

A szepesi kamara a felvidék katonai szükségletére a következő összegeket³⁾ költötte:

Kassa helyőrsége	7,058 frt 59 dr.
Balog és Szendrő helyőrsége	1,625 „ 60 „
Tokaj helyőrsége	5,882 „ 35 „
Szatmár helyőrsége	2,922 „ 16 „
Putnok „	646 „ 24 „
Krasznahorka helyőrsége	768 „ 61 „
Kálló helyőrsége	4,543 „ 65 „
Különböző katonai kiadások	12,160 „ 20 „
Tüzérségi szükséglet Kassán	110 „ 37 „
Katonatisztek fizetése	1,257 „ 55 „
Katonai ellátás	320 „ — „
A kassai magyar várnagy	266 „ — „
30 magyar gyalog Kassán	755 „ 20 „

1) N. M. F. L. 913 X. kötet 102. lapján levő följegyzés.

2) N. M. F. L. 920: IX.

3) Orsz. Lev. Lymbus I. 4.

E kimutatás a felvidéki végvárrendszer alakulatát is feltűn-teti. Itt a végvárok nem csupán a török, hanem Erdély ellen is szolgáltak s ez okozhatta, hogy ez időben a legtöbb helyen a katonaság nagy részt németekből állt s például Kassán csak 30 magyar gyalog volt. Egyébiránt a költségek összegéből következtetve, a helyőrség mindenütt elég csekély lehetett.

Lényegesen megváltoztak a viszonyok a XVII. század elején, mikor tudvalevőleg a pusztító török háborúval egy időben hatalmas belső mozgalmak viharoztak végig a hazán. Bocskay István támadásának a német őrségek sehol sem tudtak ellenállani s mikor később a felvidék a király hatalmába visszakerült, főleg az Erdélyre való tekintet az ottani várak jobb karban tartását s nagyobb helyőrséggel való ellátását tették szükségessé. A politikai és katonai jelentőség fokozódásának megfelelően az összes véghelyek fentartására fordított költségek is tetemes emelkedést mutatnak s 1610-ben következőleg ¹⁾ alakultak.

Mint mindig, akkor is Kassa volt az északkeleti Magyar ország védelmének középpontja s a legfontosabb katonai és állami főhatóságok székhelye. Ott lakott a felsőmagyarországi főkapitány, a ki maga 150 gyalogot és 100 lovasat tartott, mely czélra 14,098 frt 10 drt kapott. Csapatái legalább részben Kassán állomásoztak, valamint Rákóczy Lajos, az akkori mezei sereg parancsnokának 25 lovasa is, ki a saját és lovasai fizetésére havi 192 frt 80 drt kapott. Kassa tulajdonképeni helyőrsége 150 gyalogból s az akkori viszonyokhoz képest elég tekintélyes tüzérségből állott, mit abból következtethetünk, hogy havi ellátása 237 frtba, a gyalogságé 484 frtba került. Ez utóbbi összegből csak 161 frt 33 dr. szolgáltatott ki készpénzben, míg 322 frt 67 drt különböző élelmi szerekben kaptak a katonák. A tüzérek szintén nagyobbára természetben kapták ki illetményöket. A két fegyvernemre az egész év folyamán, melyben a zsoldilletéket a kincstár igen lényegesen redukálta, 6268 frt 73 krt költöttek, míg a két várnagy 500—500 forint fizetést húzott.

A szatmári helyőrségnek Dóczy András volt a főkapitánya, ki az említett évben 589 frt 40 drt, a lovasság 4124 frt 73 drt, a

¹⁾ N. M. A szepesi kamara számadása 1610-ből.

tüzérség 435 frtot kapott, míg a helyőrség rendkívüli szükségletei 2751 frt 60 drt tettek. Így Szatmár egész katonai szükségletére 14,075 frt 6 drt költöttek.

Kállón a gyalog és lovas helyőrség 10,249 frt 90 drt, a tüzérség 417 frt 58 drt, a várkapitány 220 frtot kapott s így 10,887 frt 48 dr. fordítottatott a vár ellátására.

Tokajban a gyalog helyőrség 6806 frt 50 drt, a tüzérség 410 frt 32 drt, a rendkívüli kiadás 16 frt 50 krt, összesen 7233 frt 32 krt; Ónodon a gyalog és lovas őrség 9422 frt 10 drt, a tüzérség 14 frt 20 krt, összesen 9,441 frt 30 krt; Szendrőn a lovas és gyalog őrség 10,821 frt 70 drt, a tüzérség 593 frt dr., összesen 11,414 frt 90 drt; Putnokon az egész helyőrség 1825 frt 20 drt vett igénybe. Ennyi tényleg ki is fizettetett, ámbár kétségtelen, hogy a valódi szükséglet még tetemesebb volt. De az egyes várak ellátására fordított ez összegek magokban véve is elég tekintélyesek s arról tanúskodnak, hogy a helyőrségek gondosabb ellátásban részesültek.

Azon időben egy magyar hadi törvényszék is működött, melynek tagjai voltak következő fizetéssel:

Kapronczay György főmustramester (Lustrationum magister)	102 frt — dr.
Hoffmann György secretarius bellicus	100 „ — „
Semsey Miklós hadbíró (judex bellicus)	388 „ 10 „
Balog Gáspár assessor sedis bellici	82 „ 33 „
Munkácsy János „ „ „	69 „ — „
Győry János juratus notarius bellici	40 „ — „

A hadbíróság egy elnökből, két ülnökből s egy jegyzőből állt, de a mustramester és titkára is hozzá tartoztak, mert úgy látszik, a bíróság épen a mustramestert kísérte a végvárakban tett útjában s a helyszínén ítelt a feljelentett katonai kihágásokról és bűntényekről. Egyébiránt a mustramesteri hivatal mindig fennállott, s vezetője vizsgálta meg, hogy valamely csapat vagy helyőrség olyan létszámban tartatik-e, mint a milyenért a kincstár a parancsnokokat fizeti. A mustramester a katonai administratio egyik legjelentékenyebb közege volt.

Sok minden másféle katonai kiadásról is tesz említést az 1610-diki szepesi kamarai számadás. Így például salétromra s más tüzérségi szerekre 579 frt 77 drt, lőszerre és építkezésekre 471 frt

70 drt, zászlókra és trombitákra 240 frt, építész-mérnökök fizetésére 498 frt fordítottatott. Ezek közt voltak De Lamotte János és Péter testvérek, kik ő felsége megbízásából jöttek a felvidékre, továbbá Guyoth de Montcour, Ónod építője (fundator Onodiensis), a ki havi 20 forint rendes fizetést húzott.

A következő 1611. évben ¹⁾ az említett végváarak helyőrségi szükséglete nem nagyon különbözött az előbbi esztendőbelitől. Kassán akkor is 150 gyalog és a tüzérség, Szatmárt 198 gyalog 80 lovas és a tüzérség, Kállón 107 gyalog és 107 lovas, Ónodon 120 lovas, 86 gyalog állomásozott.

1612-ben szintén csak néhol mutatkozik a költségek nagyobb emelkedése. Azon évben kifizettetett ²⁾ a helyőrségnek: Kassán 5667 frt 47 dr, Szatmárt 19,420 frt 94 dr, Kállón 10,533 frt 60 dr, Tokajban 6868 frt 99 dr, Ónodon 10,292 frt, Szendrőn 11,325 frt 80 kr, Putnokon 964 frt.

Más képet nyujtanak a felvidéki várak harmincz évvel később, 1642-ben. A védelmi rendszerbe akkor Diósgyőr is bevonatott s a helyőrség kevés kivétellel magyar csapatokból állott. Csupán Szatmárban volt két század német s Tokajban és Szendrőben egy-egy német század, összesen 2738 frt 40 dr. zsoldilletménnyel. A magyar helyőrség létszáma és illetéke az egyes várakban következő volt:

Szendrő: 1. Lovasság: Ezredes-parancsnok havi	156 frt 80 dr.
Alezredes havi	72 „ — „
Kapitány „	45 „ 60 „
166 lovas	531 „ 20 „
2. Gyalogság: 3 vajda, à 13 frt	39 „ — „
18 gyalog, à 3 frt	54 „ — „
91 „ „ 2 „	182 „ — „
2 várnagy à 14 frt	28 „ — „
1 őrmester	8 „ — „
1 börtönőr	3 „ — „
Havi szükséglet 1,119 frt 60 dr.	

¹⁾ A számadás N. M. F. L. 914: II.

²⁾ A kimutatás Orsz. Lev. a kamarához intézett lev. 1640—1469. B. csomag.

Putnok (1 alezredes, 82 lovas, 1 vajda, 59 gyalog, 1 várnagy) havi szükséglet 465 frt 80 dr.

Diósgyőr (összesen 52 ember) szükséglet 223 frt 40 dr.

Ónod (1 ezredes, 2 lovas kapitány, 15 lovas, 2 vajda, 132 gyalog, 1 várnagy, 1 őrmester) összesen 1114 frt 60 dr.

Tokaj (1 ezredes, 1 alezredes, 1 kapitány, 72 lovas, 2 vajda, 78 gyalogos, 1 várnagy, 1 őrmester) összesen 745 frt.

Kálló (1 ezredes, 1 alezredes, 2 kapitány, 154 lovas, 2 vajda, 174 gyalogos, 1 őrmester) összesen 1276 frt.

Szatmár (1 ezredes, 1 alezredes, 2 kapitány, 150 lovas) egy havi szükséglete 1047 frt 20 dr.

Az összes itt említett magyar helyőrségek szükséglete havonként 5991 forint, a németeké 2738 forint 4 dénár, a kettő együtt 8,729 forint 40 denárt tett, s így az előbbi időkhöz képest meglehetősen emelkedett. De nem egyedül ez a figyelemre méltó a fentebbi adatokban. Még fontosabb az, hogy megmutatja, hogy ez időben a magyar hadcsapatok belső szervezete teljesen átalakult s a német hadak mintájára szabályoztatott. Egész sora az új tiszti állásoknak, melyeknek a fentebb közölt 1554. évi adatokban még nyomuk sincs, tűnik itt elő s a modern tiszti állásokból már csak az őrnagyi és a főhadnagyi hiányzanak, mert a vajdai tisztség közel állott a modern hadnagyi ranghoz a gyalogságnál.

Úgy látszik, ez organisatio még csak ez időben jött divatba s még nem minden magyar csapattestnél lépett életbe, mert például a koronaórség, mely a pozsonyi vár helyőrsége is volt, még 1649-ben ¹⁾ következő szervezetet és létszámot tüntet fel:

2 porkoláb 3 óra	---	---	---	---	120 frt.
1 istrázsamester 3 óra	---	---	---	---	45 "
5 tizedes 3 óra	---	---	---	---	75 "
45 hajdú 3 óra	---	---	---	---	540 "

A nagy belmozgalmak, melyek a század második felében, főleg 1670 után támadtak, de már jóval korábban előre vetették arnyékukat, különösen az 1657-ben kezdődő erdélyi bonyodalmak,

¹⁾ A kimutatás Jerney-gyűjtemény VIII. kötet. Kecskemét.

s a török fészkelődései, a német helyőrségek szaporítását vonták magok után a magyar végvárakban. Szatmárba 1660 július havában Rust ezredessel 300 dragonyos ¹⁾ vonult be, de a várkapitány magyar maradt. Ugyanakkor Károlyi Ádámmra ruházott e tisztség, ki a borzasztóan elhanyagolt erődítményeket jobb karba helyeztette s az árkokat kitisztíttatta. Ugyanazon év október havában a helyőrség különböző élelmiszer-szükséglete következőleg lőn egy-egy óra megszabva :

	Font hús	Köböl rozs	Cseber bor vagy sör	Köböl zab
A dragonyosoknak	4404	285	177	552
A gyalogságnak	3204	261	77	15
A tüzérségnek	324	13	7 ¹ / ₂	12
Összesen	10,932	559	261 ¹ / ₂	579

Különösen felszaporodtak a katonai szükségletek 1670-ben s a következő években, midőn a kurucz mozgalmak folyton nagy katonai erő kifejtését tették szükségessé. Az 1675—77-diki években csupán a pozsonyi katonai pénztár 1.015,613 frt 73 krt²⁾ fizetett ki, melyből a felsőmagyarországi hadakra 464,007 frt 25 dr, a kanizsai végekre 38,072 frt 53 dr, a pozsonyi helyőrségre 12,419 frt 37 dr, a Dunán túl állomásozó magyar századokra, — ezek akkor szerveztettek nemet parancsnokok (Rudolphus ab Autlan, Urbanus Lain, Carolus a Trap) vezetése alatt — valami 23,000 frt, élelmi szerekre 84,106 frt 17 dr ment el.

Közvetlenül a nagy felszabadító hadjárat előtt 1681-ben, midőn az ország északkeleti részei nagyobbára a kuruczok kezén voltak, a Dunán inneni és túli megyékben következő,³⁾ magyar-horvát hadcsapatok — liberae companiae — részben német tisztek vezetése alatt állottak: a Kéry, Fejérpataky, Jovanovich-féle három század összesen 753 gyalog; a Petróczy-féle csapat a pozsonyi várban, de mivel ott a lakóhelyek rendkívül el voltak hanyagolva, tényleg Derencsénben és Komáromban 251 gyalog; a Licht-féle

¹⁾ A szatmári adatok Zichy István és Szigeti Vass Márton leveleiből. Orsz. Lev.

²⁾ Számadás a N. Múzeumban.

³⁾ A kimutatás Orsz. Lev. A kam. int. Lev. 1680—89. J. csomag.

század Guttán 256 gyalog; a Müller-féle század Óváron, Kapuváron és Zalaváron 264 gyalog; a Marchwender-féle század Csáktornyan és Légrádon 368 gyalog; az Arch-féle század Veszprémben 192 gyalog. Minden századnak meg volt a maga lelkésze is s noha épen azon időben irtó harc folyt hazánkban a protestantismus ellen s az erőszakos térítések a legnagyobb arányokat öltötték, a kormány a főleg protestáns katonaság lelki gondozására mindenütt protestáns tábori papokat és káplányokat tartott, sőt volt egy református «quartariorum magister» és egy református «dragonellorum signifer» is s mindkettő az egyházi személyzethez soroltatott.

Végül még azon védelmi rendszerről akarok megemlékezni, mely Muraköz szigete és a közeli szlapon — ma horvát — terület biztonsága érdekében létesült. A Mura folyó mentén Légrádtól Ráczkánizsáig hosszú vonalban az erődített pontok egész lánczolata húzódott, melynek mindegyikét górének vagy csardáknak (németül Schorthaus) nevezték. Ilyen csardákok más vidékeken is előfordultak, de itt voltak nagyobb arányban teljes tervszerűséggel a honvédelembe beillesztve. Volt 1673-ban összesen huszonkét¹⁾ ilyen göré vagy őrház, melyek mindegyikének ellátásáról,

¹⁾ 1673-ban a király gróf Souches Lajos varasdi — akkori szlapon végbeli — főkapitány kérelmére több ezer forintot utalványozott a muraközi őrházak kijávitására s utasította a Zrínyi Péter után lefoglalt kincstári kezelésben álló csáktornyai uradalom igazgatóját, Pavessich Györgyöt, hogy a szükséges fa- és másnemű anyagot Souches rendelkezésére bocsássa. Pavessich azt feleli, hogy kár e célra készpénzt költeni, mert minden őrháznak meg van a maga faluja, mely azt fentartani köteles. Leveléhez — Orsz. Lev. a kamarához int. lev. 1670—79. L. csomag — melléklí az őrházak névsorát s a reájok vonatkozó adatokat, melyekből a következőket közlöm: Volt őrház: 1. Nagy-Góré nevű, ezt Fejes István légrádi alkaptány őrzé; 2. Szabad vajdák góréja, mert a szabad vajdák őrizték; 3. Szabad göré, Nyitray György őrizte; 4. Katona-góré, a légrádi lovasok őrizték; 5. Szanyasi göré, Darabos kapitány őrizte; 6. Köz-góré, az uradalom hajdúi őrizték; 7. Új göré, a kottorii lovasok és gyalogok őrizték. E hét őrház építése és fentartása bizonyos számú Murán túli falut terhelte. 8. Hergyanicza göré; a domborui lovasok őrizték, ennek közelében volt a Kanizsa felé vezető rév; az őrházak építése az uradalmat és özvegy gróf Zrínyi Miklósnét terhelte; 9. és 10. hudossányi görék, a hudossányi gyalogok, 11. és 12. goricsáni görék, a goricsáni gyalogok őrizték s mind a négyet

fentartásáról gondoskodva volt s melyek a közeli várakból vagy falvakból kapták őrsegőket.

A végvárok erődítményeinek állapota, mint már fentebb említettem, különösen a XVII. század második felének folyamán nagyon ki nem elégitővé alakult, mert hiányzott a pénz fentartásukra. Nem minden várról mondható ez. Győr, melyet Bécs külső védbástyájának tekintettek s melynek katonai jelentősége Érsek-Újvár elvesztésével még inkább emelkedett, első rangú erősséggé épen azon időben alakítottatott át, míg az akkor emelt Lipótvár, mely a Vágvonalat s vele az osztrák tartományokat is oltalmazta, az akkori hadmérnöki tudomány minden igényének megfelelően épült, habár terjedelmére nézve csak másodrendű vár volt. De a kisebb véghelyek, még az ellenség torkában levők is, néha rettenően el voltak hanyagolva s képtelenné váltak egy ellenséges ostrom kiállítására. E tekintetben némelyik végvár állapotáról valóban hihetetlen dolgokat találunk az egykoruak följegyzéseiben.

Pedig a várak fentartására az ország nagy áldozatokat hozott nem csupán pénzben, hanem közmunkában is. A törvény minden egyes várhoz ¹⁾ messze terjedő vidékeket rendelt, melyek egész jobbágysága évenként legalább hat napot volt köteles az illető várnál dolgozni. De ezt a nagyjelentőségű tényezőt, az ingyen munkát sokszor kevésbé, gyakran igen helytelenül használták föl, sőt megesett, hogy az egyes várak parancsnokai azt egészen a saját magáncéljaikra értékesítették. Az ingyen munkát az érdekelt lakosság megválthatta, sőt azok, kik a számukra kijelölt véghelytől nagyon messzire laktak, köteleztettek is a megváltásra. Egy-egy munkanap megváltási összege országszerte tíz dénárban volt limitálva s így egy-egy közmunkaköteles porta évenként hatvan dénárral, a mi akkor elég jelentékeny összeget tett, járult a várak fen-

az uradalom gondozta; 13. domasinczi góré, a domasinczi gyalogok; 14. novakóczy góré, a novakóczyiak; 15. turniskai góré, a turniskaiak; 16. krisóczy góré, a turniskaiak; 17. miklóczy góré, ugyanazok őrizték; 18. peklenczi góré, 19. szerdahelyi góré, 20. új-udvardi, 21. ugyanily nevű és 22. ráczkanizsai górék békeidőben pusztán heverték, de mihelyt a szükség fenforgott, gróf Zrínyi Miklósné jó karba volt köteles azokat helyezettetni.

¹⁾ Az egyes várakhoz utalt területeket a törvényekből összeállította Melichár Kálmán, Ludovica A. Közl. 1884. — 524. s köv. lapokon.

tartásához. A törvény szerint tehát elég pénz vagy munka állott készen a végvárok fentartására. Csakhogy a pénz nagy része be nem hajtatott, a mi pedig befolyt, azzal sokszor roppant visszaélések történtek. A pénz közvetlenül ama várak kapitányainak kezébe adatott, a melyekhez a törvény azon vidéket utalta, a mely megváltotta magát. A kapitányok pedig a pénzt vagy helytelenül használták fel, azaz más sürgős szükséglet fedezésére — rendszeren a hátralékos zsold miatt zugolódo katonákat elégitették ki vele — fordították, vagy néha egyszerűen zsebre tették, mint az régi országgyűlési emlékeinkben számtalanszor említettik.

A törvény által megszavazott ingyenes közmunka igazi értékének meghatározására gazdag anyag maradt reánk. Megtudjuk belőle, hogy az országgyűlések áldozatkészsége a végbeli erődítmények jó karban tartása körül gyakorlatilag sokszor egészen meddő maradt. Az 1570—74-diki négy évről ismerjük a felvidéki megyék ide vonatkozó számadásait.¹⁾ A megváltás összege naponként 10 dr volt. Nehol úgy vetették ki, hogy minden négy porta egy-egy négy lovas kocsit s két kocsist tartozott kiállítani vagy váltásgúl naponként negyven drt fizetni, a miből egy-egy portára szintén csak tíz denár esett. Ez alapon a mondott négy évre a közmunka-szolgáltatás következő eredményeket mutat:

Szepesmegyében, melynek közmunkája Szendrő várához tartozott, ki volt vetve 5178 frt; tényleg befolyt 260 frt 80 dr.; hátralék 4971 frt 20 dr.

Sárosmegye Kassához tartozott; a kivetés 12,456 frt, befolyt 669 frt 20 dr; hátralék 11,768 frt 80 dr. Itt egyes falvakból 1570-ben 53 szekér végzett munkát s 112 frt 20 drt törlesztett.

Abauj Szendrőhöz tartozott; kivetés 9425 frt 20 dr, befolyt 1230 frt 82 dr, hátralék 8194 frt 38 dr. Itt is egy csekélység munkában törlesztetett, de át van pénzre számítva s felvétellett a befizetésbe.

Tornamegye Szendrőhöz tartozott; kivetés 1955 frt 80 dr, befolyt 210 frt 10 dr, hátralék 1754 frt 70 dr.

Ungmegye Munkácshoz tartozott; kivetés 8,114 frt 40 denár, befolyt 4500 frt 75 dr, hátralék 3613 frt 75 dr.

¹⁾ Orsz. Lev. Lymbus I. 1.

Szabolcsmegye Tokajhoz és Szatmárhoz tartozott; kivetés 5265 frt 60 dr, befolyt 2275 frt 20 dr, hátralék 2990 frt 40 dr.

Szatmármegye Szatmár várához tartozott; kivetés 13,461 frt 20 dr, mely összeg egy negyed része, 3990 frt 30 dr, Ecsed fentartására rendeltetett, s így marad 10,095 frt 90 dr, törlesztett 9384 forint 50 drt, hátralék 711 frt 40 dr.

Ugocsamegye Szatmár várához tartozott; kivetés 3760 forint, befolyt 1644 frt 10 dr, hátralék 2115 frt 90 dr.

Zemplénmegye Tokajhoz tartozott; kivetés 22,974 frt, befolyt 2116 frt 20 dr, hátralék 20,857 frt 80 dr.

Heves, Borsod, Pest, Solt, Külső-Szolnok és Csongrád megyék, továbbá az egri káptalan két városa, Polgár és Szent-Margita Szabolcsban, az egri várhoz voltak deputálva s egy porta 80 denárral rovatott meg évenként. Négy évi tartozásuk kitett összesen 19,764 forintot, melyből törlesztettek 4977 frt 69 denárt s így hátralékuk 14,786 frt 31 drt tett.

Az összes itt felsorolt megyék közmunkatartozása a négy évben pénzre átszámítva 105,331 frt 30 dr. volt. Ebből törlesztettek 30,011 frt 66 drt, a hátralék kitett 1573 végén 75,319 forint 64 drt. Ezek a számok sokat megmagyaráznak, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a befizetett 30,000 forint sem fordítottat egészen a várakra, mert a behajtási költség szintén tetemes volt s első sorban ez törlesztetett a bevételből. A mondott években tehát a közmunka nagyon kevésé járult a végvárak erődítményeinek jó karba helyezéséhez.

Az ország más részeiben sem sokkal kedvezőbbén alakultak a közmunkaviszonyok. Pozsonymegyében ¹⁾ az 1572—75-diki négy évben, mikor a tartozás 13,464 frtot tett, csak 7023 frt törlesztetett. Árvamegyében ²⁾ 1576—77-ben a tartozás 429 frt 60 drt tett, melyből befolyt ugyan 320 frt 20 dr, csakhogy a behajtási költség 58 frt 40 drt tett s csupán a többi fordítottat a kitűzött célra.

Csakhamar azonban a számadásokból itt-ott lényeges javulás mutatkozik. Már 1576—77-ben Pozsonymegyében, ³⁾ melynek két

¹⁾ N. M. Hadügy VI. csomag.

²⁾ Orsz. L. Lymbus III. 6.

³⁾ Jerney-gyűjtemény. Kecskemét, VII. köt.

évi tartozása 6374 frt volt, csupán 89 frt 80 dr. maradt behajthatlan. Sárosmegyében¹⁾ idővel szintén kedvezőbbre fordultak a viszonyok. 1610-ben, 1611-ben, — 1612-ben nem volt kivetés, — 1613-ban a megye összes tartozása 1137 frt 30 drt tett; ebből befolyt 1614 végéig 1060 frt 60 dr. s csak 76 frt 70 dr. maradt hátralékul. Pozsony- és Trencsénmegyékből 1638—46-ban 7213 frt 60 dr. folyt be s az 1625—50-diki években Turóczmegye is beszolgáltatva tartozása nagyobb felét.²⁾ A XVII. században a közmunkaváltás már nem mindig közvetlenül az illető várak parancsnokaihoz lón beszolgáltatva. A mennyire megfigyeltem, 1612-ben fordul először elő a szepesi kamara számadásaiban a közmunka jövedelem. Ezt a kamara közvetlenül fordította erődítési czelokra. Csak hogy a hozzá beszolgáltatott váltás soha sem volt valami nagy s arányban sem állt a tényleges tartozással, mi kétségtelenné teszi, hogy az e czímen fizetett összegek legnagyobb része ezután is egyenesen a várak kapitányai kezébe jutott vagy egyáltalán be sem hajtatott.

Az erődítmények elhanyagolásával párhuzamosan haladt a tüzérségi felszerelés hiányossága. Igen gyakori volt az az eset, hogy ágyúról, löszerről csak az égető veszély pillanatában történt gondoskodás s gyakran már késő volt valamely várat, melyet az ellenség fenyegetett, olyképen fölszerelni, mint az ellenállás sikeressé tétele igényelte. Nem egy vár csupán ez okból veszett el a magyarságra. Az északkeleti megyékben levő véghelyek védelmi képességét nagyon csökkentette az is, hogy időnkint az erdélyi fejedelmeknek, egyszer Bethlen Gábornak, azután I. Rákóczy Györgynek engedtetek át. Mikor a szerződések értelmében azután visszakerültek a király birtokába, fölszerelésök nagy része elkallódott. Így például 1651 július 11-dikén a szepesi kamara Kassáról jelentette a pozsonyinak, hogy a területén levő várak löszerkészletét Rákóczy György emberei nagyobbára elfogyasztották s a fölvetett leltár³⁾ szerint az efféle készlet csakugyan nagyon elégtelen volt.

¹⁾ Orsz. L. Lymbus I. 5.

²⁾ Számadásaik N. M. Hadügy IV. csomag.

³⁾ Az okmány, mely az Orsz. Lev. a kamarához int. lev. 1650—59.

A végbeli katonák élelmezése tárgyában számtalan különféle intézkedés történt. 1570-ben gróf Salm Miklós a kamara és a katonaság kiküldötteiből alakult bizottsággal kimerítő Proviandtordnungot — ilyen egyébiránt az előtt és az után is sok készült — dolgozott ki németül és latinul a felsőmagyarországi várak számára. A szabályzat¹⁾ szigorúan utasítja az egyes várak provisorait, hogy minden katonának a maga porcióját rendesen kiadják, a betegeknek pedig betegségeik tartamán a tisztek rendeletére a megszabott élelemnél egyebet is adjanak; hogy továbbá az eleséget nem tizedek (decuriák), hanem viritim adják ki s csupán a betegekét vegye a kapitány beleegyezésével át a tizedes. Hetenkint minden katona tíz denárt kapott húsrá, mely pénzen tíz font húst vásárolhatott s így a hadak élelmezésében a hústáplálékról bőséges gondoskodás történt.

A várak szükségleteit húsban és terményben legelől magok a várjóságok fedezték. Minden vár egy-egy nagy uradalom gazdasági középpontja volt, melyhez egész kiterjedt vidékek tíz, húsz, sőt néha száznál is több faluval tartoztak s melyek összes jobbágy-szolgáltatásai a vár fentartására használtattak. Ugyane célra rendeltetett a tized vagy dézsma, mely az egyházakat illette ugyan, melyet azonban az állam évi fizetésért rendesen bérbe vett s a befolyó terményt szintén a végvárak fentartására fordította. Ez összes terményeket az uradalmi hivatalnokok, az udvarbíró, tisztartó stb. kezelték s minden legcsekélyebb bevételről vagy kiadásról a kamarának számot tartoztak adni. Később több végvárban²⁾ volt külön élelmezési tiszt — annonarius, profont- vagy élésmester — ki a készleteket kezelte. A XVII. század harminczas éveiben

B. csomagjában van, így hangzik: Signatura mennyire való munitio vagon az ő felsége itt való kassai és szendrői czaigházaiban, annak száma következik e szerint: A kassai czaigházban vagon 110 mázsa por, 10 mázsa ólom, 1 mázsa kanóc; a szendrői czaigházban 50 mázsa por, 7 mázsa ólom és 90 font kanóc. A többi végházakban pedig kevés municzióknak vagon.

¹⁾ Orsz. Lev. Lym bus I. 1.

²⁾ 1612-ben Kassán, Kállón, Tokajon, Ónodon annonarius, Szatmárt, Szendrőben, Terebesen provisor kezelte a terménykészleteket. N. M. T. L. 914: III.

az országgyűlés¹⁾ a végbeliek pontos élelmezése érdekében azt kívánta, hogy a nagyobb és biztosabb várakban országos közraktárak — granaria publica — állíttassanak, sőt a király a saját költségén Hainburgban szintén rendezzen be ilyen magtárt. Volt-e foganata e sürgetésnek, azt nem tudom. De úgy látszik, inkább apasztották az eleséghivatalok számát, mert 1657-ben a szepesi kamara²⁾ területén csupán Kassán és Szendrőben volt annonarius, mint a kamara kirendelt közege.

Sokszor azonban megtörtént, hogy a várjóságok és a dézsma terményjövödelmei nem fedezték a szükségletet. Ez főleg ott fordult elő, a hol a várjóságok egyes főuraknak adományoztattak el s vagy csupán a vár maga, vagy a helyőrségtartás terhe maradt a királyé. Az eleségszükséglet fedezésére néha az országgyűlés maga is szavazott meg terményadót, melyet meg lehetett váltani. Néha azonban országgyűlés nélkül is vetettek ki egyes megyékre ilyen terményadót. 1567 decz. 23-kán például a kassai főkapitány meghagyta³⁾ a szomszédos megyéknek, hogy a saját költségükön következő gabonát szállítsanak be haladéktalanul Kassára :

	Szepes	Zemplén	Sáros	Abauj	Ung	Torna
Buza köből	4,000	5,000	4,000	4,000	2,000	1,000
Árpa „	2,000	3,000	1,000	1,000	1,000	500
Zab „	3,000	2,000	2,000	3,000	2,000	1,000
Rozs „	1,000	—	—	—	—	—

Az ilyen önkényes kivetések azonban főleg az 1670-ben kezdődő zürzavaros, háborús időkben öltöttek nagy arányokat s váltak egyszersmind olyan gyakoriakká, hogy csaknem koldúsbotra juttatták a lakosságot. Így például 1671 május havában Spankau tábornok Lőcse városára és Szepesmegyére⁴⁾ a következő élelmi szereket vetette ki :

¹⁾ N. M. F. L. 2263

²⁾ A kamara 1657-diki állomány-kimutatásában csak e kettőt említi. A kimutatás Orsz. L. Hogy egy-egy ilyen annonariában — katonai raktár — időnkint mennyi készlet volt, arra idézem Árvai Mihály kassai annonarius jelentését. 1661 aug. 19-dikén volt a raktárban rozs 3040, liszt 2,000, zab 200, árpa 180 köből. Orsz. Lev. A kamarához int. levelek 1660—69.

³⁾ Orsz. L. Lymbus I. 1.

⁴⁾ Haim Gáspár kézirati krónikája N. M.

	Lőcse	Szepesmegye
Gabona kassai kőből	1,500	2,768
Zab " "	517	2,798
Sör bécsi akó	1,988 ^{1/2}	3,460
Marhahús mázsa... ..	83	692

Még nagyobb arányokat öltött a sarszolás 1679—80-ban, midőn csupán takarmányban néhány vármegyétől valami 90,000 forint értéket¹⁾ képviselő terményt szedtek be. Néhol a lakosságra rótt ilyen terhek hihetetlen arányokat öltöttek. 1683 október havában Semoraczky alezredes vezetése alatt a Grana-ezred 1500 emberrel Lőcse városában szállásoltatott el s a város volt köteles élelmezni. A napi szükséglet a következő volt:²⁾

2151 különböző adag étel átlag 12 dr.	258 frt 12 dr.
A lovak élelmezése	54 " — "
A tüzérség 52 lóval... ..	6 " 24 "
	<hr/> 318 frt 36 dr.

¹⁾ A kimutatás Orsz. L. Lymbus I. 1680. csomag. Az egyes megyék beszállítottak:

	Kőből zab	Szekér széna	Szekér szalma
Szepesm. Lőcsére	2,600	860	860
Ugyane megye Kézsmárkra... ..	2,600	860	860
Sárosm. Kisszebenbe... ..	2,600	860	860
" Bártfára	2,600	860	860
" Eperjesre	2,060	860	860
" Kassára	2,600	860	860
Abauj. Moldovába	7,800	2,600	2,600
Gömörm. Szendrőbe	10,400	2,450	2,450
Hevesm. Ónodra	13,000	4,290	4,290
Zemplén. Tokajba és Patakra	1,300	4,290	4,290
Ungm. Patakra és Ungvárra ...	6,500	2,158	2,158
Szabolcsm. Kállóba	19,500	6,500	6,500
" Bőszörménybe	6,500	2,158	2,158
" és Szatmárm. Ecsed- hez tartozó részei Ecsedre ...	5,200	1,716	1,716
Szatmárm. Szatmárra	26,000	8,658	8,658
	<hr/> 123,000	<hr/> 39,988	<hr/> 39,988

A termények pénzértéke volt: a zabé 44,360 frt, a szénáé 23,992 frt 80 dr., a szalmáé 11,996 frt 40 dr.

Egy óra 24 kőből számított s a beszállított mennyiség 5141 lóra szolgált. A kimutatás Rozsnyón kelt 1680 május 9-dikén. A szállítás tehát részben már az előző évben történhetett.

²⁾ Haim krónikája N. M.

A heti szükséglet, melyet Lőcse akkor fedezni tartozott, 2228 frt 52 dr. volt. De azonkívül még külön ajándékot kellett adni a tiszteknek, így például az alezredesnek havonként 15 tallért és egy hordó bort. Természetes, hogy ez iszonyú teher a nem valami népes város lakosságát, mint krónikása mondja, «aufs äusserste Ruin gebracht».

A többé-kevésbé fontos, de mindig jellemző adatok, melyeket végváraink XVI—XVII. századi állapotairól közöltem, világot vetnek a védelmi rendszerre, melyben nemzetünk nagy önfentartási küzdelmét a törökkel végig vívta. Az úgynevezett feudális honvédelmi tényezők, a nemesi fölkelés és a banderiumok rendszere e küzdelemben csak másod sorban vettek részt. A nemesi fölkelés időnként szerepelt ugyan, de szűkebb körben, csekélyebb arányokban. A középkori banderiumok e harcokban már alig fordultak elő s kevés nyoma van, hogy a főurak és főpapok különösen a XVI. század második fele óta birtokaikhoz képest banderiumokat állítottak volna síkra. Egyes főurak, mint a király csapatvezérei, tartottak ugyan katonát, de nem birtokaik alapján, hanem azon fizetésből, melyet e czélra a kincstártól húztak. Ez történt már I. Ferdinánd idején s hogy a banderialis rendszer mennyire elvesztette katonai értékét, az kitűnik abból is, hogy Miksa király összeíratta a kiváltságos osztály azon tagjait, kik a törvény szerint banderiumot köteleztettek tartani. Azt tervezte, hogy e kötelezettséget pénzben váltatja meg velök.¹⁾ Ez azonban üres tervezet maradt, mint sok más akkori combinatio s a banderium-kötelesek minden váltság nélkül szabadultak meg e tehertől, mert az intézmény nem felelt meg többé a változott viszonyok szükségleteinek. De ha az illetők nem is teljesítették a kötelezettséget, elvben, a törvény lapjain fenmaradt az és több ízben történt kísérlet a banderiumok fölelevenítésére, valamint a nemesi fölkelés korszerű újjászervezésére. Gróf Eszterházy Miklós, a ki erős conservatív

¹⁾ Az okmányt egész szövegében közzétette Kovachich Suppl. ad Vest. Com. II. 321—26. Kivonatilag közölte Thallóczy L. Századok. 1877. Salamon Ferencz, ki «Magyarország a török hódítás korában» című művében bőven kiterjeszkedik a végvárügyre, szintén kiemeli a banderiumok megszűntét I. Ferdinand alatt.

szellemű államférfiú, de ép oly buzgó reformer is volt, ezt a honvédelmi tényezőt 1635-ben újra lábra akarta állítani. Nagy eredményeket várt tőle, mert a mint mondá, ha mindenki teljesítené honvédelmi kötelezettségét, az összes magyar területen a horvát-szlavon megyékkel együtt a generalis insurrectio 50—60,000 főnyi sereget szolgáltatna a haza védelmére. Ebbe kétségtelenül befoglalta a főúri és főpapi banderiumokat is, melyek létszáma a Miksa-féle összeírás szerint valami 15,000 lovast és gyalogot tett. Említette továbbá a Tiszán túli hajdukat, kik az erdélyi részekhez tartozókkal legalább 6,000 jó katonát (apta armorum, omnes fere equites) képesek kiállítani s kiknek fele a király területén lakik, másik felét pedig meg lehetne nyerni.¹⁾

Utóbb 1662-ben a törvény még egy nagy arányú kísérletet tett a nemesi fölkelés reformjára, de kevés sikerrel, ámbár az 1663—64-ki háborúban nemesi insurrectionalis csapatok is részt vettek. De azért az insurrectio mint katonai intézmény elavult volt s még II. Rákóczy Ferencz küzdelmeiben is túlnyomó része jutott az állandó, a zsoldos katonaságnak. Maga a nemes ember, a ki kedvet érezett a katonai pályára, a végekben vagy a király többi hadainál szolgált, de nem nemesi kötelezettsége, hanem saját egyéni tetszése következtében. A végvárbeli vitézek túlnyomó része, nagy tömege pedig vagy az egészen szegény nemesekből, vagy a nem-nemesekből került ki. Ez utóbbiakra kötelezővé is tétetett a szolgálat a végekben, hol tehát a nemzet minden eleme, minden osztálya vállvetve teljesíté a honvédelem nemes hivatását. A főúrtól a zsellérig minden népelem benn található a végbeli katonaság keretében, mely tehát a rendi szétszaggatottság közepett legelőször testesíté meg a nemzeti solidaritás eszméjét. A végvárakban nyert a társadalom egysége élő kifejezést, mert nem egy osztály, nem egy rend, hanem kicsinyben az egész magyar nemzet küzdött ott az állam megmaradásáért. A mint a végvárak a magyarságnak és a nyugati polgárosodásnak egyformán védbástyái voltak, akként alkották a honvédelemnek legnemzetibb elemét is, mert védők tábora felölelte a nemzet minden rétegét.

ACSÁDY IGNÁCZ.

¹⁾ Előterjesztése N. M. F. L. 2263.